

Ferenczy Ida 30 évet élt még a királyné halála után. Végig az ő emlékének élt. Magaköré gyűjtötte a számára oly becses relikviákat. Az egyik fő szervezője volt az Erzsébet Királyné Emlékmúzeumnak. 1907-ben egy magyar főrangú hölgybizottság azzal a kérelemmel járult Ferenc József elé, hogy a budai Várpalotában létrehozassanak egy Erzsébet Emlékmúzeumot, s annak részére engedjen át bútorokat és emléktárgyakat a királyné lakosztályából. A császár a hölgybizottság kérésének helyt adott és megbízta Ferenczy Idát, mint leginkább illetékest és hozzáértőt, a tárgyak kiválogatásával a múzeumlétesítés ügyintézésével. Ferenczy Ida diplomáciai készségét is felhasználta a múzeumi anyag összegyűjtéséhez és berendezéséhez. Sokat tárgyalt Hauszmann Alajos műegyetemi tanárral a múzeum helyiségeinek kialakítása érdekében. Az 1908. január 15-én megnyílt Emlékmúzeum igen látogatott volt. (A II. világháború alatt komoly kárt szenvedett.)

Ferenczy Idának meg kellett érnie Erzsébet királyné legkedvesebb leányának, Mária Valériának halálát is, majd egymás után veszítette el azokat a társakat, akikkel együtt szolgálták a királynét.

Ferenczy Ida 1928-ban Bécsben hunyt el. A bécsi Ágoston-rendiek Loretto-kápolnájában ravatalozták fel, majd koporsóját a kecskeméti Szentháromság-temetőben helyezték örök nyugalomra a Ferenczy-család sírboltjában apja és testvérei mellé.

Péterné Fehér Mária

Belényes és a görög katolikus gimnázium

Belényes már a legkorábbi említéseinek idején a váradi római katolikus püspökség birtoka. Nevét 1291-ben Benenus, 1300-ban Belínis és 1309-ben Benenes alakban látjuk. Györffy István szerint a Fekete-Körös völgyi magyarság székely eredetűnek mondja magát. E három név-alak, – laikus véleményem szerint – a tisztántúli íző nyelvjárás fejlődésének jegyeit, jellegzetességeit rejt magában. Más nevekben is tettenérhetjük az n és l váltását, így a Nadányi család-név Körösladány középkori névalakját őrzi. Az íző forma ma is általános. Az n és ny váltogatását több e tájon élő család nevében: Karácson, Zákán, Kurtán napjainkban is tapasztalhatjuk. A város nevét nyelvészeink a bölényes melléknévből származtatják, de tudjuk, hogy itt nem szögre, hanem szegre akasztják az emberek a kalapjukat. Belényes első temploma a város fölötti magaslaton lévő temetőben állt. A váradi püspökök szívesen tartózkodtak itt, különösen Vitéz János 1451-ben, aki Belényest a szabad városok sorába emelte, bíró és esküdt választási joggal, pecséttel, melyen Szent László képét Sigillum Oppidi Belenes felirat keretezi. Országos vására Simon-Juda napjára esett.

1552-ben még a váradi püspökség bírta 70, tartozékait pedig 420 portával. Két évtized múltán a reformáció térhódítása és az 1571. évi speyeri egyezmény következtében már az erdélyi fejedelmek uralták a vidéket, a török fokozatosan hódoltatta, majd 1660-ban elfoglalta, a mint belényesi szandzsák a váradi vilajet része lett. Várad eleste után 1661-től partikuláris iskolájába Debrecenből vittek rektort. 1680-tól ismét a váradi római katolikus püspök a földesura, 1688-tól az addig református magyar lakosság közé katolikusokat kezdtek telepíteni. A bonyolult viszonyokra jellemző, hogy csak 1691. október 14-én foglalták vissza a töröktől. A sok pusztítás után az 1692. évi összeírás hat magyar nemes családot talált benne. A szabadságharc alatt „Rákóczi kormányra a távollevők birtokát lefoglalá”, így Belényest is. Az erődített rác helyek, mint Pécska, Gyula, Solymos, Borosjenő ellensúlyozására, a Belényesen, Súlyomkőn, Szentjobbon, Biharon és Püspökiben elsáncolt kurucok alkották a megtorló hatalmat. Károlyi Sándor kuruc generális 1704 novemberében földesi főhadiszállásáról jelenti Rákóczinak: „Bellínesben mind Abru Bányára mind Váradra nézve szükséges lenni kibem mostani kapitány Makai István, elégséges bele lovassal 200, gyalog 300. (...) Építésére Kegyelmes Uram Desztninek, Bellínesnek az egész Zaránd Vármegyének desztnai, halmágyi processusa, Biharnak pedig felső processusa, kit ugyan bellínesinek híjnak, concurrálhatna/segíthetne.” Károlyi decemberben írja: „ha tisztemet nem küldöttem volna Bellínesbe éppen rebelláltak volna”. 1705 január elején pedig így ír: „Debrecenbe megyek az hadakkal, Nyírit ott várom meg, ki Bellínesről jön.” Ezután Andrassy István csapatai táboroztak Belényes vidékén, nehogy a rácok támadásának legyen

kitéve, de a következő év elejére mégis megszállották. 1710 júliusában már azt panaszolja Károlyi: „A Fekete-Körös menti ispányok semmit nem akarnak a fejedelemsnek jóvelmőkől adni, már két esztendeje, sőt parasztberekből labancokat szaporítanak.”

A római katolikusok 1712-ben jutottak nagyobb erőhöz. A lakosok kétharmada református, egyházuk (Bihar)Püspöki filiája volt. 1715-ben a 29 összeírt család még magyar. 1720-ban az 52 magyar család mellett már 22 román családot találunk. 1725-ben felépült a római katolikus templom. A Bihar megyébe telepített románokat a görögkeleti és református vallásról görög katolikusra térítették át a váradi római katolikus püspök közreműködésével, kinek 1748-ig a fennhatósága alatt álltak. Mária Terézia 1770-ben létrehozta a nagyváradi görög katolikus püspökséget, majd 1777-ben kiharította számára a belényesi uradalmat. Ekkor kaptak engedélyt a reformátusok az 1679-ben elpusztult helyett egy új templom építésére, de nem a régi helyére, hanem a nemesek által lakott Magyar utcába. A görögkeleti vallásúak jó viszonyban éltek a reformátusokkal, egymás iskoláiba és templomaiba is jártak. A Ratio Educationis és vele egy időben a görög katolikus püspökség megjelenése Belényesen, lehetővé tette a görög katolikus elemi iskola megszervezését.

Vulcan Sámuel püspöki uradalmának székhelyén, Belényesen 1810-ben felépítette a görög katolikus templomot, 1816-ban a püspöki kastélyt, közben 1815-ben a görögkeletieknek is felépült a templomuk. Vulcan püspök 1827-ben az addigi görög katolikus népiskolát egy osztállyal növelte és a jövőre gimnázium előkészítő iskolájává alakította. 1828. október 6-án megszületett a gimnázium, a Vulcan püspök szándéka szerinti pedagogium, melynek alapítólevelében írja: „minthogy ezen intézet mindenekelőtt a románokért van alapítva, különös súly legyen fektetve az ő latin betűkkel írt oláh helyesírásra, nyelvtanra és irodalomra”. Még abban a tanévben 17 növendékkel megindult az oktatás, az akkori elnevezéssel kisgimnáziumnak hívott négyosztályú intézményben. Működését segítve 30 ezer forintot adott a püspök, amit előbb még 5 ezer, 1835-ben pedig újabb 40 ezer forinttal növelt. E fejedelmi adomány mellett már induláskor tanári könyvtárt is létesített, amit később Vulkan József író és Horváth Mihály belényesi római katolikus plébános jelentős adományai szaporítottak, s az első világháború előtt 9 ezer kötettel rendelkezett. Ugyanekkor az 1896-ban alapított ifjúsági könyvtárban több mint 2 ezer kötet volt, míg a város egyetlen közkönyvtárában, a Polgári Körben csak 372 kötetből válogathattak az olvasók. Az anyagi körülmények az 1837–1838-as tanévre megengedték, hogy két humán osztállyal bővülve hatosztályú gimnáziummá válhasson.

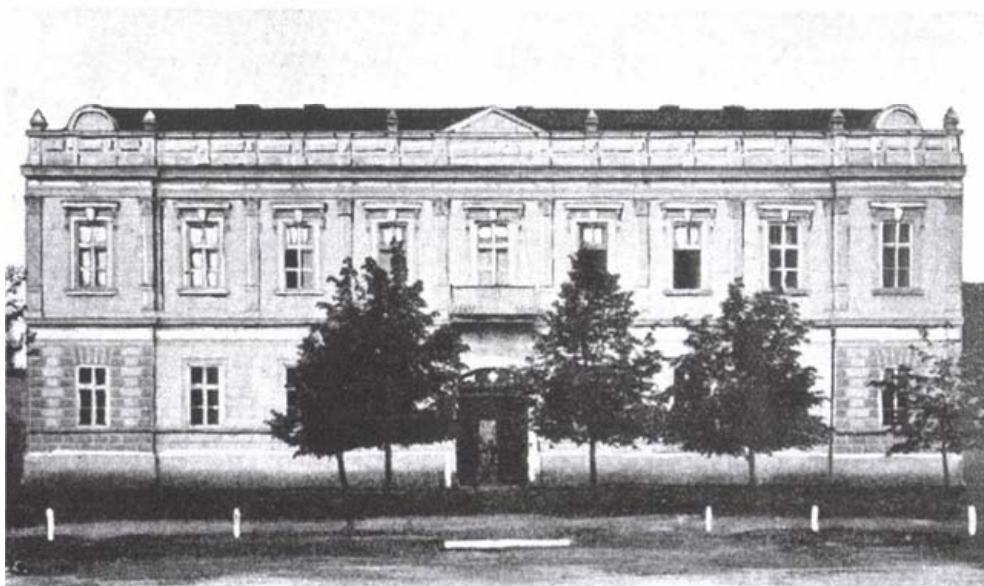
Belényesen az 1770-ben még többségi magyarság a XIX. század közepére kisebbségbe került. A vallási megoszlás – ami ekkor e tájon általában, de nem kizárólagosan a nemzetiséget is jelentette – a következő volt: román (722 görög katolikus és 536 görögkeleti) 1258, magyar (371 római katolikus és 554 református) 925 fő. Az 1848–1849-es szabadságharc után bevezetett osztrák iskolatörvény egyértelműen elnyomta a magyar és protestáns iskolákat, viszont fölöttébb kedvezett a katolikus és a nem magyar intézményeknek. Az Organisations Entwurf lehetővé tette a belényesi görög katolikus gimnáziumnak, hogy teljes nyolcosztályú legyen, két kézzel nyújtott számára az országos tanulmányi alaplól évi 3500 pengő forint segélyt, és engedélyezte a főgimnáziumnál a román tannyelvet. Ugyanakkor a debreceni református kollégiumtól még a nyilvánossági jogot is megvonta és a tanulói csak a váradi katolikus gimnáziumban tehetek érettségi vizsgálatot. A császári vallás- és közoktatási minisztérium 1853. évi rendeletében kegyesen megengedte, hogy a belényesi görög katolikus gimnáziumban a más ajkú növendékek addig is, míg az oláh tannyelvet elsajátítják, anyanyelvükön felelhessenek, és így is magyarázzák nekik a tantárgyakat. A Helytartó Tanács 1861-ben elrendelte, hogy a magyar tannyelv mellett a román és német is egyenrangú tannyelvül használtassék. A gimnázium tanrendje és tanmenete ezután is az általános szabályzatokhoz alkalmazkodott és szívós kitartással mindig előbbre vitte az oláh tannyelv hatályát.

A kor rendkívüli ellentmondásokat hordozott. Az 1861-es sikertelen kiegyezési kísérlet idején visszaállították a Helytartó Tanácsot (1867-ig), az 1848 előtti magyar igazgatást, így ekkor az oktatásban is a magyar nyelv lett meghatározó. De ez csak néhány hónapig tartott és ismét a román és a német nyelv került előtérbe. Az 1867-es kiegyezés Európa legliberálisabb nemzetiségi törvényeit hozta, báró Eötvös József oktatáspolitikája még a magyar ellenére is minden előnyt megadott a nemzetiségeknek, és mindent elnézett nekik a veszünkre törők által sötét magyar elnyomás korának nevezett években. Például a belényesi iskolai értesítő is csak román nyelven, magyar összefoglalóval jelent meg, s itt a magyar diákok is románul tanultak.

Belényes – a görög katolikus főgimnázium

Az intézeti és tanári igények kielégíthetlensége a gimnáziumot anyagilag nehéz helyzetbe hozta. A tengődést Pável Mihály püspöki kinevezése oldotta, aki mindjárt hivatalba lépése után a tanári kar tagjait a közeli lelkesedésekben alkalmazta, hogy parókiájuk jövedelmével szaporíthassa szerény fizetésüket. Ezt bármely püspök megtehetette volna a maga hatáskörében. De az egyháznagyok számára más követendő, de nem követett példát is állított, lemondva díszes állásával járó igények legtöbbször, uradalmi jövedelmének egy részét népének, s híveinek javára takarította meg. Egyben módot adott a tanári kar szinte minden egyes tagjának arra, hogy a tanári képesítővizsgákat letegye. Tanári nyugdíjalapot létesített. A főgimnázium épületét saját költségén rendbe hozatta, bővítette és a kellő felszereléssel ellátta.

Belényes – a görög katolikus leányinternátus és polgári iskola

1887-ben a diákok számára fiú internátust létesített, s a millenniumra a tanulók száma elérte a 350-et. Még az egészségükkel is törődve artézi kutat fúratott számukra. 1896-ban önképző-kört alakítottak. A püspök elrendelte, hogy az év végi Értesítő, azaz évkönyv román és magyar nyelven adassék ki. A tizenöt tagú tanári testület szinte mindegyike rendelkezett tanári képesítéssel és nyolcan esperesi, illetve az igazgató főesperesi címet viseltek. Heten irodalmi munkásságukkal is kitűntek. Közülük feltétlen említési érdemel Farkas Traján, aki a millennium alkalmával román és magyar nyelven kiadta a főgimnázium történetét, és Dumbrava László, aki az évkönyvben közreadta A román helyesírás jelen fejlődési állapotában című dolgozatát.

Karacs Zsigmond

Irodalom: *Bánkúti Imre:* A Körös–Maros köz a Rákóczi-szabadságharc idején. – *Baresa János:* A tiszántúli ev. ref. egyházkerület történelme. Debrecen, 1906. – *Borovszky Samu:* Bihar vármegye és Nagyvárad. Budapest, 1901. – *Bunyitay Vince:* A váradai püspökség története. Nagyvárad, 1883. – *Farkas Traján:* A belényesi görög katolikus főgimnázium története. Belényes, 1896. – *Fényes Elek:* Magyarország geographiai szótára. Pest, 1851., Magyar Minerva. A magyarországi múzeumok és könyvtárak címkönyve. Budapest, 1912. – *Georg Heller:* Comitatus Bihariensis. München, 1986. – *Györffy István:* A Fekete-Körös-völgyi magyarság. Budapest, 1986. – *Joan Butean:* Értesítvény a belényesi gör. kat. főgimnáziumról. Belényes, 1897. – *Kovács Ágnes:* Károlyi Sándor levelei feleségéhez. Debrecen, 1994. – *Lukinich Imre:* Erdély területi változásai... Budapest, 1918. – *Mezősi Károly:* Bihar vármegye a török uralom megszűnése idejében. Budapest, 1943. – *Sipos Imre:* A belényesi ev. ref. egyház története. Nagyvárad, 1883.

Karácsonyi János munkássága¹

Karácsonyi János történetíró munkássága, példaadó egyénisége inspirálta az egy évtizeddel ezelőtt létrejött Békés Megyei Honismereti Egyesületet, hogy nevét felvegye.

A neves történész, a nagyváradi latin szertartású káptalan nagyprépostja, címzetes vovádriai püspök 1929. január 1-jén távozott el e világból Nagyváradon. Holttestét Magyarországon temették el, ma is a gyulai Szentháromság temetőben alussza örök álmát. Gyula város katolikus társadalma 1929. március 24-én emlékünneppel tisztegett nagy fia emléke előtt. Németi József a gyulai gimnázium akkori igazgatója, Horváth Jenő professzor és Scherer Ferenc idézte alakját és méltatta be tudósi munkásságát. (Előadásai szövegét a gyulai Dobay Nyomda mívés kis füzetben is megjelentette 1929-ben.) Az akkori városháza nagytermében tartott emlékülés előadói superlatívusokban beszéltek Karácsonyi püspökről.

Emlékének fényét az azóta eltelt több mint hét évtized sem halványította el, hiszen Karácsonyi emberei alakja, tudós munkálkodása ma is példa, könyvei, tanulmányai az egyetemes magyar kultúra értékei. Voltak évtizedek, amikor a tudós püspök emléke elhalványulni látszott, munkásságát a provinciális helytörténetírás értékei közé sorolták, megfelelkezve arról, hogy nemzeti történetírásunk számára is alkotott fontosat. Klerikus volta miatt hosszú időn keresztül nem volt illő túlságosan lelkesedni érte, a magyar–román kapcsolatok szempontjából sem tartották ildomosnak arról a röpiratáról megemlékezni, amelyben a magyarság történeti jogát bizonyítja a trianoni békediktátum után elcsatolt területekre. Haláláig Nagyváradon maradt, mint a káptalan vezetője, hű maradt híveihez, a Kanonok-sor lakói közül szinte utolsóig kitartott, vállalva a kisebbségi sorsot.

Karácsonyi az egyházi méltóságok között nem ritka életutat járt be, hiszen alacsony sorból, egyszerű gyulai iparos emberek gyermekeként emelkedett arra a társadalmi és tudományos magaslatra, amelyet élete során elért. 1858. december 15-én, Gyulán született, apja örmény származású szücsmester, anyja Papp Terézia, régi gyulai család sarja. Az értelmes, diáktársai közül éles eszével kitűnt kisfiú a város katolikus elemi iskolájában járva nem kerülte Grócz Béla, akkori hitoktatója figyelmét. Elemi iskolái után szülei nagybátyjához asztalosinasnak szánták, de Grócz Béla és az akkori plébános, Neumann József ingyenes helyet szerzett neki a

¹ Elhangzott a Karácsonyi János Honismereti Egyesület megalakulásának 10. évfordulóján tartott Honismereti Konferencián, Békéscsaba, 2001. április 27.